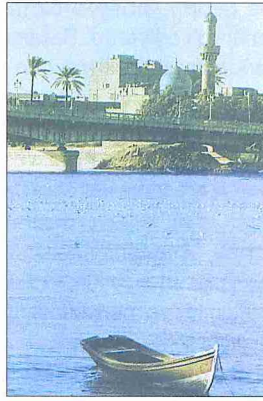

milyon tonu aşmıştır. Petrol ihraç Eden Ülkeler Teşkilâtı'nın (OPEC) kurucu üyelerinden olan Irak, 1970'li yıllarda ihracat gelirlerinin % 90'ından fazlasını petrolden kazanıyordu. Ancak 14 milyar tonla dünya petrol rezervlerinin yaklaşık % 5'i-ne sahip olan ülkede bu yoldan elde edilen büyük gelir, önceleri tarım ve sanayide modernleşmeye harcanırken 1980'lerde on yıl süren Irak-İran ve ardından başlayan Körfez savaşları sırasında daha çok silâhlanmaya ayrılmış, savaş sonrasında ise 6 Ağustos 1990 tarihli ambargo kararı kapsamında hemen tamamen kaybedilmiştir. 20 Mayıs 1996 tarihinde gıda ve ilâç alımı için verilen yılda 4 milyar dolarlık petrol ihraç etme izni hafif bir rahatlama sağlamışsa da yeterli olmamıştır; dolayısıyla bugün (1999) ekonomik gelişme durmuş vaziyettedir.

Petrol üretiminin beraberinde endüstriyel gelişme getirmesine ve toprakların ancak % 15 kadarının ekime elverişli olmasına rağmen ülke ekonomisinde tarım önemli bir yer işgal etmekte ve çalışan nüfusun yarısı bu işle uğraşmaktadır. Tarım ürünlerinin başında kuzeyde buğday (yılda ortalama 1.500.000 ton) ve arpa (1.000.000 tona yakın), güneyde hurma (350-400.000 ton) gelir. Üretimi dünya sıralamasının en başında yer alan hurma sadece meyve olarak değil endüstriyel ham madde olarak da kullanılır. Irak Sanayi Bakanlığı hurmadan şeker, alkol ve konsantre protein elde etmek için bir proje başlatmıştır. Bunların dışında özellikle Güney Irak'ta şeker kamışı ve bataklıkların çevresindeki sulak alanlarda çeltik tarımı da önemli yer tutar. Kuzey Irak'taki bakliyat ve narenciye ile akarsu boylarındaki sebze ve karpuz üretimi ise ülke ihtiyacının ancak bir kısmını karşılayabilmektedir. Toprak mülkiyetinin dağılışın-

Dicle
nehri
ve Bağdat'tan
bir görünüşü

daki dengesizliği gidermek, ağaların gücünü azaltmak ve ülke genelinde tarım gelirlerini artırarak adil bir dağılım sağlamak için 1958 ve 1980 yıllarında yapılan reformlar kısmen olumlu sonuçlar vermiştir. Ülke topraklarının % 10'unu kaplayan meralarda koyun, dağlık alanlarda daha çok keçi ve delta düzlüklerinde sığır beslenir.

XX. yüzyılın başlarına kadar özellikle deve ve atlarla yapılan taşımacılık gelişen ekonomi ve teknolojiye bağlı olarak yerini büyük ölçüde kara ve demiryollarına bırakmıştır. Doğal yapısı gereği tarihi çağlardan beri ulaşım bakımından önemli bir konuma sahip olan Irak'ta yollar genellikle Fırat ve Dicle nehirlerini izler. 2300 kilometreyi aşan demiryolu üç ana hat halinde ülkenin başlıca şehirlerini birbirine bağlar ve Basra-Bağdat-Musul hattı kuzeyde Suriye topraklarından geçerek Türkiye'ye ulaşır. Karayollarının uzunluğu ise 30.000 kilometreye yaklaşır; bunun yaklaşık üçte biri asfalt kaplıdır. Kuzeye uzanan karayolu Habur kapısında Türkiye karayollarına birleşir. Deniz aşırı taşımacılık Basra, Ümmükaşr ve Fâv limanlarından yapılır. Gemiler Şattül-arap'dan 100 km. kadar içerilere girerek Basra Limanı'na ulaşır. Ayrıca Fırat ve daha çok Dicle üzerinde Basra'dan Bağdat, hatıta Musul'a kadar yük ve yolcu taşıyan küçük gemiler çalışır. Bununla birlikte nehir ulaşımı geçmişteki önemini büyük ölçüde yitirmiştir. Bağdat ve Basra'da birer milletlerarası hava limanı bulunmaktadır.

Ambargo öncesi dönemlerde Irak'ın ihracat gelirleri ithalât giderlerinin üzerinde idi ve petrol yanında hurma, bir miktar da pamuk, yün, deri ve çimento ihraç edilip askerî malzeme, tarım makineleri, otomobil, motor, elektrikli eşya ve kimyasal maddelerle tahıl, şeker, çay gibi gıda maddeleri ithal ediliyordu. Dış ticaret-

te Rusya, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya, Türkiye, Japonya, Fransa ve Arap ülkelerinin önemli yeri vardı.

BİBLİYOGRAFYA :

R. Blanchard, "Asie occidentale", *Géographie universelle* (nşr. P. Vidal de la Balche - L. Gallis), Paris 1929, VIII; J.-F. Nodinot, *22 Etats arabes une nation*, Paris 1980, s. 69-86; G. Barbina, *La riforma agraria in Iraq*, [baskı yeri yok] 1983; Makram Sader, *Le développement industriel de l'Irak*, Beirut 1983; C. Issawi, *The Fertile Crescent: 1880-1914: Documentary Economic History*, New York 1988; *Iraq: the Gulf and the Arab World* (ed. P. Lamarchand), [baskı yeri yok] 1992; a.m.f., "Fırat", a.e., XIII, 31-33; "Iraq", *EBR*, XXI, 899-905.

ERDOĞAN AKKAN

II. ORTAÇAĞ MÜSLÜMAN

COĞRAFYACILARINA GÖRE IRAK

Ortaçağ İslâm coğrafyacılarının eserlerinde Irak'ın sınırları, nehirleri, yeryüzü şekilleri, iklimi, idarî taksimatı, iktisadî ve içtimai yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu arada Irak isminin menşei ve kapsadığı coğrafi alan hakkında da değişik dönemlere göre farklı bilgiler verilmiş ve genellikle Irak kelimesinin Arapça mı, Farsça mı olduğu hususu üzerinde durulmuştur. Arap coğrafyacılarının bir kısmı, bölgenin Fırat ile Dicle arasında yer alan alçak, ziraata elverişli ve ormanı bol bir araziye sahip olması sebebiyle Arapça "kıyı" veya "aşağı memleket" anlamına gelen bu ismi taşıdığını söylerken diğer bir kısmı, ismin aynı anlamdaki Farsça *îrâh* / *îrâf* / *îrâk* kelimesinden Arapçalaştırıldığını ileri sürmüştür (Yâkût, IV, 106; Strange, s. 41). Modern coğrafyacılar Besim Darkot ise ikinci iddiayı muhtemel görürken Aşağı Irak'ın en eski yerleşim merkezlerinden birinin *Erek* (Sumerce *Ereh* / *Uruk*) adını taşıdığına da dikkat çekmektedir (*İA*, V/2, s. 667). Sâsânîler döneminde Irak'ı da içine alacak şekilde İran'ın tamamına *Îrânşehr* adı veriliyor, dil-i *Îrânşehr* (İran'ın kabî) tabiriyle de Irak'a işaret ediliyordu. Bölgenin Farsça ilk adının Sûristan olduğu, sonraları İranlılar'ın buraya Irakistan da dedikleri bilinmektedir. Irak isminin ilk defa Bâbil toprakları için kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ortaçağ İslâm coğrafyacıları yalnız Aşağı Mezopotamya'ya Irak, Yukarı Mezopotamya'ya ise el-Cezîre diyorlardı. İslâmî literatürde fetihten itibaren Irak'ın eş anlamlısı olarak Aşağı Mezopotamya için *Sevâd* (kara) adının da be-

XX. yüzyıl başlarında Bağdat'ta Dicle nehrinde mavnalar üzerinde kurulu bir köprü (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90573)

nimsendiği görülür; bu ad bölgeye ziraatla elverişli alanların koyu renkli görünüşü dolayısıyla verilmiştir.

Ortaçağ İslâm coğrafyacıları, el-Cezîre bölgesinin başladığı kuzey sınırı hariç Irak'ın yerleşim merkezlerinin birbirlerine olan uzaklıklarını genellikle doğru tesbit etmişlerdir. Mes'ûdî, Makdisî ve Yâkût, Irak'ın idarî taksimatı ve sınırları hakkında çok geniş bilgi verirler ve bölgenin o güne kadar geçirdiği idarî yapılanmayı kendi dönemlerindeki durumuyla karşılaştırırlar. Irak kuzeyde Tıkrît'ten güneyde Basra körfezine, doğuda Hulvân'dan batıda Kâdisiye'ye kadar uzanan bölge olarak kabul edilebilir. Makdisî kuzey sınırının Enbâr'dan Sinn'e kadar uzandığını görüşündedir (*Ahşenü't-tekâşim*, s. 134) ve onun bu görüşü birçok coğrafyacının gibi Sâmerâ'nın kuruluşunu (221/836) takiben yerleşen anlayış doğrultusundadır. Irak, doğuda coğrafi bakımdan aralarında herhangi bir tabii sınır bulunmayan Hûzistan gibi Basra ve Kûfe şehirlerinden sonra başlayan ve tedricen yükselen bozkır tabiatlı toprakları da içine alıyordu. Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda Irak'ın batıda Suriye çölü, güneyde Arabistan çölleri ve Basra körfezinin kuzey kısmı, doğuda Zagros dağlarının kolları ve Batı Hûzistan ile kuzeyde Enbâr'dan Tıkrît'e kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsadığı anlaşılır.

İslâm fetihlerinden sonra kurularak Irakeyn (iki Irak) adıyla anılan Basra ve Kûfe şehirleri, Sâsânîler'in başşehri Medâin'in yerine bölgenin merkezi haline geldi. Daha sonra Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî, idareyi bu iki şehre eşit uzaklıkta kurduğu Vâsıt'a taşıdı. Bağdat, Abbâsîler döneminde kurulan yeni şehirlerin en görkemlisi olması yanında uzun süre bölgenin merkezi olma niteliğini de korudu. Daha sonraki dönemlerde Irakeyn tabiri Irak ve Cîbâl'i de içine alarak İran'ın batı yaylasına kadar uzandı. Irak'ta Selçuklu hâkimiyetiyle birlikte Cîbâl bölgesi Irâk-ı Acem, Irak olarak bilinen Aşağı Mezopotamya da (Sevâd) Irâk-ı Arab tabiriyle anılmaya başlandı.

Tarinin ilk dönemlerinden beri Irak'ın beşerî coğrafyasını belirleyen faktörlerin başında Dicle ve Fırat nehirleriyle onlara bağlı sulama faaliyetleri gelmektedir. Irak'ın, özellikle güney bölgesinin topraklarının teşekkülünde bu nehirlerin doğrudan etkisi vardır. Genellikle Fırat nehri bahar aylarında sık sık taşıyor ve yatağını değiştirerek geniş bataklıklar meydana

na getirip yerleşim birimlerinin bir kısmını yok ediyordu. Bataklıkların oluşmasında arazinin kuzeyden güneye doğru alçalmasının ve güneyde neredeyse en alt seviyeye ulaşmasının önemli rolü vardır. Güney Irak'ta Kûfe, Vâsıt ve Basra şehirleri arasında yer alan bataklığa Batîha ismi verilir. İslâm ordularının Irak topraklarına girmesinden itibaren bölgedeki Acemler'in sürekli savaşla uğraşmaları bataklıkların normalden fazla gedik açmasına sebep olmuş ve bunları onarmakla görevli dihkanların âciz kalmaları neticesinde bataklık alanları artmıştı. Fırat'ın düzensiz sularını kontrol altına almak için yapılan çalışmalar fetihlerden sonra da sürdürüldü. Sührâb, ilk örnekleri Eski Bâbil Krallığı dönemine (m.ö. 1830-1530) kadar uzanan ve Enbâr civarından başlayan bu kanalların geniş bir listesini verir. İslâm kaynaklarında rastlanan Nehrû İśâ, Nehrû Sarsar, Nehrû Mâlik ve Nehrû Kûsâ, Fırat'tan ayrılan en önemli dört kanalın adlarıdır. Emevî Devleti'nin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyan'ın başlattığı, bataklıkların kurutulması tarıma elverişli hale getirilmesi faaliyetleri Haccâc b. Yûsuf ve Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Irak valilikleri sırasında yeni tekniklerle geliştirilerek devam ettirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu faaliyetlerden yine bahsedilmekteyse de Abbâsîler'den itibaren bu konuyla ilgili rivayetlerde bir azalma göze çarpar. Büveyhîler döneminde başlayıp Selçuklular döneminde yoğunlaşan tarıma elverişli toprakları emîr ve askerlere iltizam ve iktâ yoluyla verme düzeni, buraların aşırı kullanım sonucunda çoraklaşmasına ve yerlerine yenilerinin istenmesi de ekonominin yegâne kaynağı olan tarımı gerileterek ülkenin can damarını teşkil eden sulama sisteminin bozulmasına yol açmıştır.

Fırat ve Dicle nehirleri Irak'ın sulanmasında etkili oldukları gibi bölge içerisinde ulaşımın gelişmesinde de önemli rol oynamışlardır. Emevîler ve Abbâsîler döneminde milletlerarası ticaretin başlıca iki ana yolu Dicle ve Fırat nehirlerini izlemekteydi. Uzakdoğu'ya giden gemiler bu iki nehrin ulaştığı Basra körfezinden denize açılıyordu. Ortaçağ'da Akdeniz'de ticaretle uğraşanlar, Fırat'ı Dicle'ye en çok yaklaştığı noktaya kadar takip ettikten sonra Bağdat'a geçerek Dicle yoluyla Basra körfezine ve Hint Okyanusu'na çıkarlardı. Irak içerisinde Dicle ve Fırat'a dayalı ulaşım Bağdat merkezli beş karayolu ile destekleniyordu. Bunlar Hulvân üzerinden

İran ve Orta Asya'ya giden doğu, Musul ve el-Cezîre'ye giden kuzey, Basra ve Vâsıt'a giden güney, Kûfe, Arabistan ve Hicaz'a giden güneybatı ve Rakka, Suriye, Mısır'a giden batı yolları idi.

Ortaçağ İslâm coğrafyacılarının eserlerinde Irak'ın iktisadî durumu hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. İbn Hurdâzbih, bölgenin mâmur alanlarıyla bunlar için tarh edilen vergileri ayrıntılı biçimde ele alır. İbn Hurdâzbih'in ve diğer coğrafyacıların eserlerini telif ettikleri dönemde Irak, dünya ticaretinde rol oynayan önemli merkezlerden biriydi. Bölge coğrafi konum itibarıyla bir taraftan İran, Hindistan, Orta Asya ve Çin, diğer taraftan el-Cezîre, Mısır, Akdeniz ve Anadolu arasında bir köprü vazifesi görüyordu. II. (VIII.) yüzyılda Bağdat ve III. (IX.) yüzyılda Sâmerâ şehirlerinin kuruluşu bölgede yeni pazarların doğmasına ve ticarî hayatın canlanmasına sebep oldu. Nitekim Ortaçağ İslâm coğrafyacıları eserlerinde Irak tarihinde yeni kurulan şehirlerin arzettiği önemi özellikle dile getirirler.

Ortaçağ'da Irak halkının temel geçim kaynağı tarım ve ticarete dayanıyordu. Şehirde yaşayanlar ticaret ve el sanatlarıyla, köyde oturan ve kendilerine Nabatî adı verilenler ise çiftçilikle uğraşıyorlardı. Bedevîler hayvancılığı, Türkler ve Deylemîliler ise askerliği meslek edinmişlerdi. Bölgede yaşayan hristiyanlar tıp ve eczacılık, yahudiler ise ticaret ve para işleriyle meşgul oluyorlardı. Araplar bölgeyi fethettikleri zaman Irak'ta köylerin idaresinden sorumlu olan ve devlet adına vergi toplayan dihkanları yerlerinde bıraktılar. Bölgede İslâm fethinden Abbâsî Halifesi Me'mûn zamanına kadar bürokrasi Araplar'ın elinde idi. Me'mûn'un hilâfete gelişiyle birlikte yerli Acemler yönetiminde söz sahibi olarak bölgenin siyasî ve kültürel hayatına katkıda bulundular. Mu'tasım-Billâh döneminden itibaren ise dışarıdan gelen Türkler askerlik ve bürokrasiyi onların elinden aldılar.

Tarım tahıl, hurma ve meyve, özellikle de üzüm olmak üzere üç temel ürüne dayanıyordu. Hz. Ömer, Irak'ta üzümün bol miktarda üretilmesi üzerine bundan vergi alınmasını kararlaştırmıştı. IV. (X.) yüzyıldan itibaren turuncgillerin de yetiştirilmesine başlanmıştır. Anavatanları Himalayalar'ın güneyi olan bu meyveler Hint bölgesinden Uman'a, buradan Basra'ya, daha sonra da diğer Irak şehirlerine yayılmıştı. Bölgenin en önemli ihraç ürünü hurmadır. Hurmalıklar Sevâd bölgesi

ağırlıklı olmak üzere batıda Kādisiye'ye, kuzeyde Enbâr ve Hît'e kadar uzanan geniş bir bölgeye yayılmıştı. Kaynaklarda Basra ve çevresinde hurmanın 300 çeşidinin üretildiği kaydedilmektedir. Bataklıkların yer aldığı bölgelerde ise şeker kamışı yetiştirilir. Ziraata elverişli toprakların yoğunlaştığı Bağdat ile Nehrevan arasında ekim alanlarının yanında bağlarla meyve ve sebze bahçelerinden başka geniş ormanlar da bulunmaktadır.

Makdisî başta olmak üzere İslâm coğrafyacıları Irak'ı Batlmyus sistemindeki yedi iklimden dördüncünün merkezine yerleştirmişlerdir. Irak halkı kültürel ve ahlâkî açıdan ılımlı karakteriyle tanınır; akla önem veren, sanattan hoşlanan ve farklı kültürlerle ilişki kurup bunları kolayca hazmedebilen bir toplumdur. İslâm fıkında re'y ekolünün Irak'ta ortaya çıkması da halkın bu karakteriyle ilgili olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-arûs, "arç" md.; Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 28 vd.; Hârizmî, *Şüretü'l-arz* (nşr. Hans von Mzik), Leipzig 1926, s. 21-22, 129-133; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 418-422; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân* (Âyetî), s. 4-48, 101, 141, ayrıca bk. İndeks; İbn Hurdâzbihi, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 5 vd., 132, 234; Sührâb, *Kitâbü 'Acâ'ibi'l-ekâlimi's-seb'a ilâ nihâyeti'l'imâre* (nşr. Hans von Mzik), Vienne 1347/1929, s. 117-137; İbn Rûste, *el-A'lâku'n-nefise*, s. 89 vd.; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (Zebidî), bk. İndeks; Mes'ûdî, *et-Tenbih*, s. 48 vd.; a.mlf., *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 103-106; II, 63; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 16 vd.; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 56, 76, 137-140; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 32, 34, 53, 113-135; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), IV, 105-107; A. Houtum-Schindler, *Eastern Persian Irak*, London 1897; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 9-10, 64, 120, 124, 199-205; Dorothy Mackay, *Müddünü'l-İrâkı'l-kadime* (trc. Yûsuf Miskûnî), Bağdad 1961; Şevki Dayf, *et-Tejavvür ve't-tecdid fi's-şer'i'l-Ümevî*, Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 35-42; Hüseyin Münis, *İbn Battûta ve rihletüh*, Kahire 1980, s. 78-83; Abdülazîz ed-Dürî, *Târihu'l-İrâkı'l-iktisâdî fi'l-karni'r-râbi'l-l-hicrî*, Beyrut 1974; Kerim Câbir el-Ânî, *Nizâmu milkiyyeti'l-arz fi'l-İrâk mine'l-fethi'l-İslâmî hattâ nihâyeti'l-âsri'l-Ümevî*, Tunus 1984; G. L. Strange, *Büldânü'l-hilâfeti's-Şarkıyye* (trc. C. Avvâd - B. Fransis), Beyrut 1985, s. 40-113; a.mlf., "Description of Mesopotamia and Bağhdâd Written About the Year 900 A.D. by Ibn Serapion", *JRAS* (1895), s. 176, 255-315; Na'il Hannon, *Studies in the Historical Geography of Northern Iraq During the Middle and Neo-Assyrian Periods*, Toronto 1986; M. Streck, *Hıtafât Bağdâd ve enhârü'l-İrâkı'l-kadime* (trc. Hâlid İsmâil Ali), Bağdad 1986; M. Fehd Bedrî, *el-Hayâtü'l-ictimâ'iyye ve'l-kademât fi'l-müddünü'l-İrâkıyye*, Bağdad 1988; Herzfeld, "el-Ârab ve alhbârühâ fi't-târîh", *MMİAdm.*, V (1925), s. 428-432; M. G. Morony, "Continuity

and Change in the Administrative Geography of Late Sasanian and Early Islamic al-Iraq", *Iran*, XX, London 1982, s. 1-49; M. Hartmann, "Irak", *IA*, V/2, s. 667, 670-673; A. Miquel, "Irâk", *El*² (İng.), III, 1250-1253; Hakkı Dursun Yıldız, "Batîha", *DİA*, V, 195-196.

MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞÇI

III. TARİH

1. Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar. Tarihte Mezopotamya adıyla bilinen stratejik öneme sahip sulak ve bereketli Irak toprakları en eski çağlardan itibaren pek çok göç ve istilâya mâruz kalmış, çok çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiştir. Bunların başında Sumer medeniyeti gelir. Daha sonra burası başlıcalarını Akkad, Bâbil, Asur, Med-Pers, Grek, Roma-Bizans ve Sâsânîler'in temsil ettiği diğer büyük medeniyetlere sahne olmuş, İslâm öncesi dönemde de Güney Arabistan'dan gelerek Hîre'de devlet kuran Lahmîler ve diğer bazı kabileler vasıtasıyla Câhiliye Arapları ile tanışmıştır.

Irak, gerek üzerindeki Arap unsurları gerekse ziraata elverişli arazisinin genişliğiyle Arabistan'da yaşayan Araplar tarafından biliniyordu. Hz. Peygamber'in vefatının ardından yarımadada siyasî birliğin sağlanmasından sonra öncelikli hedefin Irak olması tabii idi. Çünkü daha önce ülke dışına çıkmaya başlayan İslâm ordularına Hz. Muhammed tarafından Sâsânî İmparatorluğu da hedef gösterilmişti (Buhârî, "İlim", 7; "Cihâd", 101; "Meğâzî", 82; İbn Sa'd, I, 260). Sâsânîler'le yapılacak mücadelenin ilk safhasını teşkil edecek olan Irak'ın fethi, yalnız bölgeyi Fars hâkimiyetinden kurtarmayı veya Bizans-Sâsânî mücadele alanı olmaktan çıkarılmayı değil asıl burada İslâmiyet'in yayılmasını hedefliyordu. Bu suretle Irak kaybolan siyasî birliğini yeniden elde edecek ve önce İran, daha sonra da Hindistan, Horasan ve Mâverâünnehir'de gerçekleştirilecek fetihlerin merkez üssü olacaktı.

Irak Fırat nehrinin güneyindeki topraklarla Arabistan arasında, özellikle Hîre ve çevresinde yoğunlaşmış çoğu hristiyan olan Araplar'ın yerleştiği tampon bir bölge konumundaydı. Sâsânîler, Lahmî idaresini ortadan kaldırarak onun yerine doğrudan merkeze bağlı bir valilik ikame etmek istediler. Bunun üzerine Irak'ta yaşayan Benî Hanîfe hariç diğer Arap kabilelerinin tamamı Lahmîler'in yanında yer aldı ve meydana gelen Zûkâr Savaşı'nda İranlılar'a karşı büyük bir üstünlük sağladılar. Böylece Araplar'a Irak kapıları açıldı.

Zûkâr Savaşı'ndan sonra başta Şeybânîler ve onların reisi Müsennâ b. Hârîse olmak üzere Bekir b. Vâil kabilesinin birkaç kolu, Übülle şehriyle Hîre arasındaki geniş alanda Sâsânîler'le mücadeleyi sürdürdüler. Hz. Ebû Bekir hilâfete geçince Medine'ye gelen Müsennâ ondan, kabilesine yakın bölgelerde bulunan Sâsânî birlikleriyle savaşmak üzere görevlendirilmesini istedi; isteğinin kabulü üzerine de kendisi Hîre dolaylarında, amcasının oğlu Süveyd b. Kutbe de Basra körfezi, Übülle ve çevresindeki topraklarda akınlara başladılar. Irak fetihleri ve bölgenin İslâmlaşması için ön hazırlık mahiyetinde olan bu seferlerde Sâsânî birlikleri yıpratılmış ve bölge hakkında ayrıntılı bilgi edinilmiştir. Daha sonra Müsennâ kardeşi Mes'ûd'u takviye istemesi için Medine'ye yolladı. Hz. Ebû Bekir de ridde savaşlarının sona ermesinin ardından Hâlid b. Velîd'i başkumandan sıfatıyla yardıma gönderdi (12/633). Böylece Sâsânî İmparatorluğu'na karşı Irak cephesi başkumandanlığı kurulmuş ve yalnız İslâm tarihinin değil bütün insanlık tarihinin en büyük, en hızlı ve en kalıcı fetih harekâtından biri başlatılmış oluyordu. Müsennâ ile birleşen Hâlid b. Velîd, Basra körfezinden Aynü'ttemr'e uzanan toprakları fethederek Tikrît'e kadar Güneybatı Irak'ın kontrolünü sağladı; Aynü'ttemr ve çevresi Sâsânî Devleti'nin Arap yarımadası tarafında kalan en son toprakları idi. Bu başarı üzerine Hâlid b. Velîd halifenin emriyle Irak cephesinden Suriye'ye kaydırıldı (13/634).

Hz. Ömer halife olunca Hâlid'in yerine geçen Müsennâ b. Hârîse'ye takviye olarak Ebû Ubeyd es-Sekaffî'yi gönderdi. Ebû Ubeyd Sâsânîler'le girdiği bir çarpışmada öldürülünce İslâm ordusu dağılma tehlikesiyle karşılaştı; ancak Müsennâ yetişerek bu tehlikeyi bertaraf etti ve az kayıpla kurtulmalarını sağladı. Köprü Savaşı adıyla bilinen bu çarpışma müslümanların Sâsânî orduları karşısında uğradığı en ağır mağlûbiyettir (13/634). Bunun üzerine Hz. Ömer Cerîr b. Abdullah el-Bece-lî'yi kabilesiyle birlikte Sevâd'a gönderdi (14/635). Cerîr b. Abdullah Nuhayle Savaşı ile Sâsânî kuvvetlerinin yıpratılmasında önemli bir rol oynadı ve 16 (637) yılında Celülâ Savaşı'na da katıldıktan sonra buraya yerleşerek Sâsânîler'le müslümanlar arasında tampon vazifesi gördü. Elde edilen başarılar üzerine İslâm ordularının son bir hamle ile bu bölgenin tamamını fethedeceklerine kanaat getiren Hz. Ömer, valilere ve kabilelere haber göndererek eli silâh tutan herkesi cihâ-